

РОСЕН Р. МАЛЧЕВ

Асоциация за антропология,
етнология и фолклористика „Онгъл“
✉ rmalchev@abv.bg

ИВО БРАТАНОВ

СУ „Христо Ботев“ – Русе
✉ ibratanov@abv.bg

ПРАВОУЧЕНИЕ И ГЕРОИКА

Два ръкописни текста от 1880 г. от библиотеката
на храма „Св. Троица“ в село Югово, Пловдивска област

Предмет на анализ са два ръкописни текста, разположени върху един и същи лист хартия, които са открити през 2010 г. по време на археографски проучвания на Асоциация „Онгъл“ в библиотеката на енорийския храм „Св. Троица“ на с. Югово – християнска нравоучителна проповед със заглавие „Как наказва Бог грешните“ и прозаичен препис на първите пет строфи от баладата „Хаджи Димитър“ на Христо Ботев.

От социокултурна гледна точка обединителното звено между тези два различни по жанр, тема, идейно послание и употреба текста е епохата на тяхното създаване и личността на техния създател – „герой на своето време“: свещеник, проповедник, учител, просветител и патриот, който участва във Възраждането на българите християни от района на Средните Родопи.

Текстологичните наблюдения и езиковедският анализ показват значението на такива ръкописи като документи за формирането и утвърждаването на някои основни фонетични и морфологични норми, присъщи на съвременния български книжовен език.

Ключови думи: църковна библиотека, археографски проучвания, история на българския книжовен език, ръкописи, езикова норма.

Rosen R. Malchev

Ongal Association for Anthropology,
Ethnology, and Folklore Studies
✉ rmalchev@abv.bg

Ivo Bratanov

Hristo Botev Secondary School –
Ruse
✉ ibratanov@abv.bg

A HOMILY AND HEROIC POETRY

Two 1880 Handwritten Texts Kept in the Holy Trinity Church
in the Village of Yugovo, Plovdiv Municipality

The sociocultural and linguistic analyses focus on two handwritten texts placed on the same paper sheet that were discovered in 2010 during archeographic research conducted by “Ongal” Association in the library of the Holy Trinity Church in the village of Yugovo, Plovdiv municipality. The first text is a Christian sermon entitled How God punishes the sinners. The second text is a prosaic transcript of the first five verses of Hristo Botev’s poem Hadzhi Dimitar.

From a sociocultural point of view, the elements uniting these two texts that differ in their genre, underlying themes, conceptual significance and language, are the sensitivities of the time of their copying and their author. The latter is “a hero of his time”, a priest and preacher, a teacher, a reformist and patriot who actively participated in the Revival movement of the Bulgarian Christian population in the region of the Rhodope Mountains.

Both the textual observations and linguistic analysis demonstrate the importance of such manuscripts in the process of establishing and implementing some of the principal phonetic and morphological norms quintessential of the contemporary Bulgarian literary language.

Keywords: church library, archeographic research, history of Bulgarian literary language, manuscripts, language norm

Настоящата статия е плод на изследователските усилия на двамата автори. Всеки от тях е работил индивидуално, съобразно със своите научни интереси, квалификация и компетентност, но в системно съзвучие със своя партньор. Методът им на работа може да бъде определен като социокултурен и езиковедски.

Предмет на анализ са два ръкописни текста, открити през 2010 г. по време на археографски проучвания на Асоциацията за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл“ в библиотеката на енорийския храм „Св. Троица“ на с. Югово от Андрей Бобев от Кирило-Методиевския научен център при БАН и Преслава Георгиева, по това време студентка филоложка в Софийския университет.

Село Югово се намира в историко-географската област Източен Рупчос на Средните Родопи, на 25 км южно от Асеновград. Днес административно се числи към община Лъки, Пловдивска област. В църковно отношение принадлежи към Асеновградската духовна околия на Пловдивската епархия. Със сегашното си име е споменато за първи път през 1706 г. в пътеписа на французина Пол Люка ([13]: 270–273).

Село Югово запазва своята християнска вяра по време на масовото насилствено помохамеданчване от края на XVII в. и на многобройните тласъци за индивидуална и групова смяна на религията от по-късните времена. Като важна причина за това можем да посочим традиционния дюлгерски поминък на юговци – високо уважаван и нужен занаят в пределите на Османската империя. Майсторството на местните строители (т.нар. *мещри*) е известно в много села и градове на Родопите и Тракия.

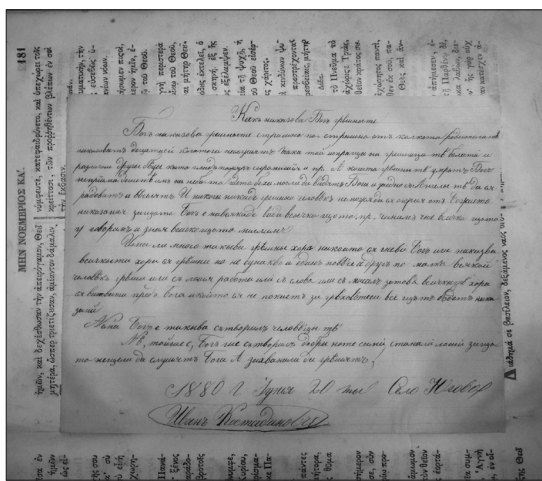
Средоточие на православното храмово културно пространство в с. Югово е църквата „Света Троица“. Параклисът „Свети Пантелей“ на връх „Боже име“ е водещ сред останалите свещени християнски места. Важно място в системата на християнските средища на с. Югово заемат *конаците* – домашни олтари в селски къщи, където се оказва християнска почит на общност от свещени персонажи, наречени *здравичките* ([7]: 175–176).

Юговската църква е построена през 1840 г., а е осветена в периода 1844–1846 г. Зографисана е през 70-те години на XIX в. от асеновградския иконописец Д. Щерев, родом от Солун ([6]: 380–382). Според Летописа, изготвен за Пловдивската света митрополия на 25.9.1978 г. от иконом Костадин П. Герчев, в храма се съхраняват 50 икони. Сред тях има произведения на известния зограф Моско Велев Одринчанина ([9]: 333–341).

В описа са изброени и 38 богослужебни книги. Прави впечатление, че тук не са включени гръкоезичните минеи от 1843 г., за които ще стане дума по-долу, в хода на изложението. Една значителна част от иконите е открадната в периода 1994–1996 г. По неизвестен начин са изчезнали и повечето богослужебни книги (с изключение на минеите).

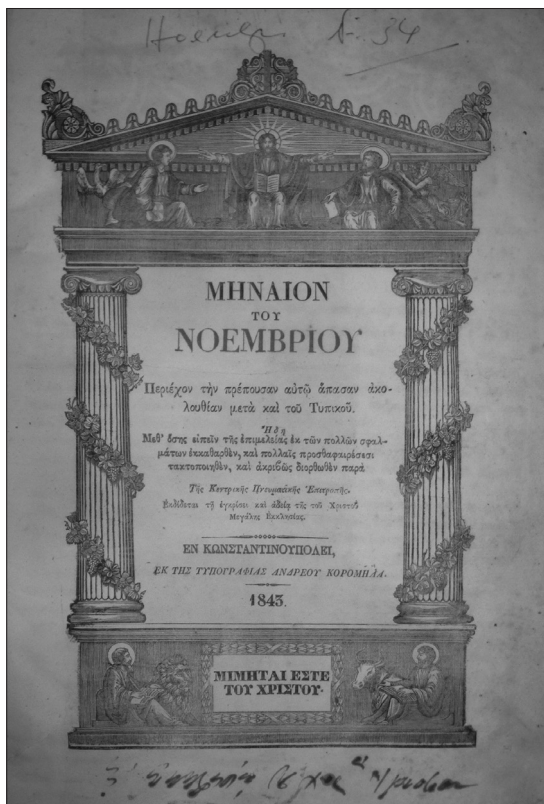
Село Югово се нарежда сред най-изявените християнски среднородопски селища в процесите на въвеждането на новобългарското образование и изграждането на самостоятелната българска църква, но юговците не участват активно във въоръжената революционна борба срещу поробителите. Причините за това са от различно естество. От една страна, до Освобождението Югово е единственото християнско село в областта Източен Рупчос. От друга, то е открито и незащитено, защото е разположено на Друма – стар презродопски път, който свързва българомохамеданските и читашките села от вътрешността на Родопите с Тракийската низина и градовете Станимака (дн. Асеновград) и Филибе (дн. Пловдив). От трета, мъжкото население на селото е изцяло ангажирано с дялгерския занаят и практически отсъства от родното си място от Гергьовден до Димитровден. Все пак идеалите на национално-освободителното движение не са чужди на юговци. Техни водачи в това отношение са свещениците, даскалите и будните юговски устабашии (главни майстори).

По време на Освободителната руско-турска война в Югово са разквартирувани руски военни части, но след Берлинския конгрес селото остава на територията на Източна Румелия. То се намира в близко съседство и с Османската империя на юг, и с т.нар. Тъмрашка република (1879–1886) на запад – самоуправляваща се българомохамеданска

Ситуация на откриването на листа с ръкописите от 1880 г. на с. 181 от гръкоезичния миней от 1843 г.¹

¹ Всички факсимилета са от Научния архив на Асоциация „Онгъл“.

Минеи за месец ноември на гръцки език, отпечатан в Константинопол в типографията на Андрей Коромила през 1843 г. Титулна страница.

родопска област, която не признава източнорумелийското правителство и след 1886 г. преминава изцяло към Османската империя.

Двата ръкописни текста, които са предмет на изследване, са разположени едностранно, но срещуположно върху един лист жълта хартия с размери 37 x 24 см. Изпълнени са калиграфски, с едно и също мастило, от една и съща ръка. Листът е открит сгънат на две, с изписаната част навън, на стр. 181 от миней за месец ноември на гръцки език, отпечатан в Константинопол в типографията на Андрей Коромила.

Единият текст е озаглавен „Как наказова Богъ грѣшните“ – християнска нравоучителна проповед с неуточнен произход, а другият – „Хаджи Димитаръ“ – прозаичен препис на пър-

вите пет строфи от известната Ботева творба, публикувана за първи път през 1873 г. във в. „Независимост“ в Букурещ.

Първият е автограф – има пряко вещественно свидетелство за времето и мястото на неговото създаване, името и фамилията на неговия автор. Датата е 20 юни 1880 г. Мястото е с. Югово. Авторът носи името Иван Костадинов.

Поради максималната пространствена (на един лист), графическа (с един почерк) и химическа (с едно мастило) близост на двата ръкописа може да се предположи, че те са писани синхронно или последователно, в кратък интервал от време – в една и съща година (1880) и на едно и също място (Югово).

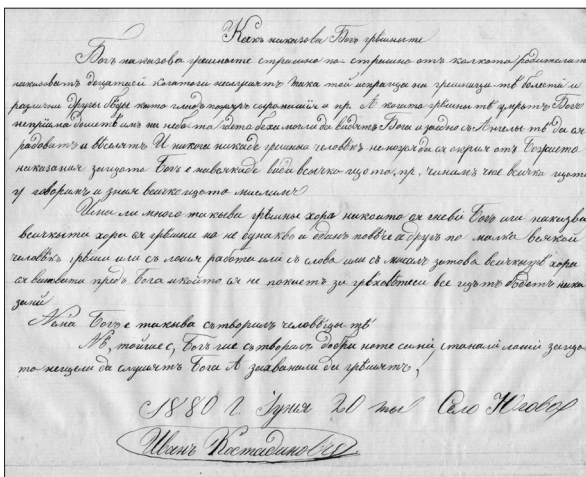
Мястото на съхранение на листа с ръкописните текстове озадачава, тъй като комплектът гръкоезични минеи, издаден през 1843 г., е бил заменен с комплект на черковнославянски език от 1868 г. (Москва: Синодалната типография), най-вероятно съвсем скоро след учредяването на Българската екзархия през 1870 г. А това означава, че старите минеи

са излезли от употреба и са били прибрани в енорийския църковен архив години преди създаването на ръкописите.

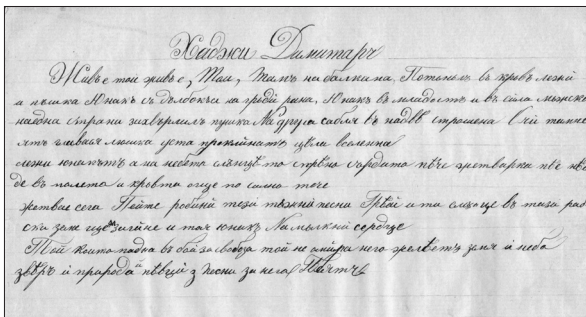
Път за разплитането на тази загадка ни дава едно друго, подобно по тип откритие, което е направено от други хора в друга църковна книга от библиотеката на юговския храм „Св. Троица“. По този въпрос местният краевед Иван Гащилов свидетелства: „В един от требниците [...] бил намерен брой от възванието към българския народ от руския император Александър II за обявяване на освободителната война. [...] Същото било предадено в Пловдивския исторически музей“ ([3]: 75).

Както се вижда, богослужебни книги от юговската църковна библиотека са били използвани като тайници за съхраняване на преследвана от властите литература (Възванието и стихотворението „Хаджи Димитър“).

Ръкописът „Как наказова Богъ грѣшните“ е датиран от своя автор собственоръчно – 20 юни 1880 г., явно важно за него и за юговската мирянска общност средоточие в черковния календар. Един преглед на достъпните в интернет „вечни календари“ за тази година дава няколко насоки на разсъждение. Първо, 20 юни се пада в петък по Юлианския календар, който се спазва от епархиите на Българската екзархия до 1916 г. Петък носи конотацията на ден за съпреживяване на страданията на Исус Христос от страна на православните християни. Второ, 20 юни влиза в рамките на Петровия пост през 1880 г., при Великден на 20 април и Петдесетница/Св. Троица (храмов празник на юговската черква) на 8 юни. Този пост е установен за подражание на Апостолите, когато те се готвят за своята християнска проповедническа дейност. Заедно с това датата е ден за почит на св. ап. Юда, брат Господен. Юда

Ръкописният текст „Как наказова Богъ грѣшните“

Ръкописният текст „Хаджи Димитаръ“

Искарите предава Христос за 30 сребърника на фарисеите и свещениците от Синедриона, след което се разкайва и независимо от прощката, която му дава Бог, сам не може да си прости и се обесва.

Така очертаната семантична схема дава достатъчно основания, за да се потвърди, че датата 20 юни 1880 г. не е случайно избрана от автора на ръкописа (ръкописите). Тя обосновава и избора на темата на проповедта – „Как наказова Богъ грѣшните“.

Идентифицирането на автора на ръкописа (ръкописите) – „Иванъ Костадиновъ“, както самият той се е назвал, се оказва трудна задача. Личност, свързана с черковното, учебното и просветното дело в с. Югово през 1880 г., не беше открита в достъпната ни литература.

В юговската културна история през XIX в. са известни трима души с това име. Единият от тях заема достойно място сред ктиторите и устабашиите на строежа на енорийския храм „Св. Троица“ през 1840 г. По тази причина името му е изписано на първата колона до олтара ([3]: 73). Този факт беше потвърден от комплексната научна експедиция на Асоциация „Онгъл“ в селото през 2010 г.

Устабашията Иван Костадинов е известен „мещра“ – майстор дюлгерин, но надали притежава качествата на книжовник, проповедник и калиграф. Освен това е в разцвета на силите си 40 години преди написването на изследваните ръкописи. Тези обстоятелства поставят под съмнение неговото авторство.

Вторият човек с такова име е учителят Иван Костадинов Даскалов. Той работи в местното училище в периода 1887–1890 г., след което напуска и става чиновник в управата на бившата Рупчоска околия на Източна Румелия. За него не е известно нищо друго ([4]: 355).

Третата личност с името Иван Костадинов е един учител от „с. Дупница“ (може би дн. гр. Дупница), който имал „завършено княжеско занаятчийско училище“ и учителствал през учебната 1893/94 г. ([4]: 355).

Двамата учители имат необходимото образование, но са другоселци, работят за кратко в Югово, години след написването на ръкописите, и е съмнително, че имат достъп до гръкоезичните минеи, прибрани в архива на енорийската черква скоро след 1871 г.

Така въпросът за авторството на ръкописите „Как наказова Богъ грѣшните“ и „Хаджи Димитаръ“ остава открит.

Предположението, че е възможно да са излезли под ръката на някой друг „Иванъ Костадиновъ“ извън село Югово, се оборва от изричното посочване на името на селото на предпоследния ред на проповедта, но също не бива да се отрича категорично. Възможно е ръкописите да са били поръчани някому, който е свързан с Югово.

В този контекст може да бъде потърсен и отговорът на въпроса, каква е връзката между проповедта за Божието наказание на грешниците и откъса от стихотворението на Христо Ботев „Хаджи Димитаръ“, защото технически ръкописите са разположени върху един

и същ лист хартия, изпълнени са от една и съща ръка, с едно и също мастило.

Обединителното звено между тези два различни по жанр, тема, идейно послание и употреба текста е епохата на тяхното създаване и личността на техния създател – „герой на своето време“: свещеник, проповедник, даскал, просветител и патриот, който участва във Възраждането на българите християни от района на Средните Родопи (Ахъчелебийско и Рупчос) и Асеновград ([5]: 47–148).

Ето кратки текстологически наблюдения върху преписа на частта от Ботевата балада „Хаджи Димитаръ“².

Преписът на началните 5 строфи на баладата „Хаджи Димитаръ“ е прозаичен по графична форма. Прозаизацията може да се обясни с липсата на място върху листа, която не позволява спазването на подредбата в стихове. Възможно е обаче и друго обяснение – Иван Костадинов навярно не е разполагал с екземпляр от Ботевия текст и го е написал по памет. Второто предположение е по-вероятно. То се подкрепя и от редица разлики между Ботевия текст и преписа (конкретни примери вж. по-долу).

Ботевата поезия става популярна в България скоро след Освобождението – факт, който е обусловен в известна степен и от героичната смърт на поета. До 1880 г., когато Иван Костадинов е преписал частта от Ботевата балада, у нас са отпечатани 5 песнопойки, съдържащи Ботев текстове. Първите четири от тях са издадени в Търново съответно през 1878, 1879 (2 песнопойки) и 1880 г., а петата – в Пловдив през 1880 г. (конкретни сведения вж. в [12]: 174–175, 178). Баладата „Хаджи Димитаръ“ е включена и в петте песнопойки (сведения вж. в [12]: 174–175, 179). Отношението на следосвобожденските издатели към Ботевата поезия е доста свободно – в новите издания са направени редица промени. Такива промени са налице и в проучвания ръкопис.

1.1. Включване на дума, несъществуваща в оригинала: *Тамъ на Балкана* (ХД, I строфа) – *Там, Тамъ на балкана* (Ю 2).

1.2. Погрешни изписвания, които нарушават стихосложението на баладата. Както е известно, тя е написана в десетосричен стих. В Ю 2 той е нарушен на отделни места, срв. *Потъналъ въ крѣви, лѣжи и пѣшка* (ХД, I строфа) и *Потъналъ въ кръвъ лежѣ и пѣшка* (Ю 2); *Юнакъ въ въ младостъ и въ сила мъжка* (ХД, I строфа) и *Юнакъ въ младостъ и въ сила мъжка* (Ю 2); *Тезъ тѣжни пѣсни! Грѣй и ти, слѣнце*, (ХД, IV строфа) и *тези тѣжни песни Грѣей и ти слѣнце* (Ю 2).

1.3. Изписване на *й* вм. *и* и обратното. Ето примери: *Уста проклинатъ цѣла вселенна!* (ХД, II строфа) и *уста проклѣнатъ цѣла вселенна* (Ю 2); *Жѣтварка пѣе нейде въ полето* (ХД, III строфа) и *жетварка пѣе*

² Ръкописа „Какъ наказова Богъ грѣшните“ ще означаваме със съкращението Ю 1, преписа на петте строфи от Ботевата балада „Хаджи Димитаръ“ – с Ю 2, а оригинала на Ботевия текст – с ХД.

нѣиде въ полето (Ю 2); *Жътва е сега... Пейте, робини*, (ХД, IV строфа) и *жетвае сега Пейте робинѣ* (Ю 2); *Той, който падне въ бой за свобода* (ХД, V строфа) и *Той които падна въ бой за свобода* (Ю 2); *И пѣвци пѣсни за него пѣятъ...* (ХД, V строфа) и ^и *пѣвци з песни за него Пейтъ* (Ю 2).

1.4. Промяна на глаголното време на глагола *падна*, срв. *който падне* (ХД, V строфа) и *който падна* (Ю 2). Възможно е преписвачът погрешно да е схванал глаголната форма *падне* като минало свършено време (вж. и [8]: 168).

1.5. Изписване *небо* (Ю 2) вместо *небе* (ХД, V строфа).

1.6. Значителни отклонения от правописа на Ботевия оригинал (примери вж. по-долу).

1.7. Изписване на ударение над буквата *и* (вж. по-долу, т. 2.5.).

1.8. В ХД главна буква се пише в началото на всеки стих (вж. Приложение № 3), а това правило не е спазено в Ю 2.

1.9. Първият стих на всяка строфа от ХД е изписан на нов ред в Ю 2. В така прозаизирания текст всяка строфа се разполага на 2 реда.

В проучваните текстове са открити поправки, нанесени от книжовника, а този факт показва, че Иван Костадинов се е отнесъл внимателно към двата ръкописа³. Ето забелязаните случаи: 1. *Богъ е навсякаде види всичко що то, пр., чинимъ* (Ю 1). Навярно книжовникът е започнал да пише думата „правим“, но я е прекъснал и е написал *чинимъ*. Грешката *пр.* е оградена със запетаи. 2. *чюе всичко щото г| говоримъ* (Ю 1). След *щото* Ив. Костадинов е изписал буквата *г* и отвесната черта на буквата *р*, но след това е написал *говоримъ*. 3. *Нѣ, тойгие с, Богъ гие сътворилъ добри ноте самѣ, станалѣ лошѣ* (Ю 1). Очевидно е, че книжовникът е искал да акцентува именно върху идеята за Бога като Творец, но след отрицателната частица *Нѣ* е започнал да пише *тойгие с*. Последната буква е началото на миналото деятелно причастие *сътвори*лъ. Поправката е извършена по следния начин. Съчетанието *тойгие с* е оградено със запетаи, след което е написано съществителното име *Богъ*. 4. При писането на стиха *Въ тази рабска земя! Ще да загине* (ХД, IV строфа) Ив. Костадинов е пропуснал частицата *да* и след това я е вмъкнал, изписана в надредна позиция и с по-малки букви, вж. *ще^{da}загине и тоя юнакъ* (Ю 2). 5. При писането на стиха *И пѣвци пѣсни за него пѣятъ* (ХД, V строфа) книжовникът е пропуснал съюза *и*, след което го е добавил в надредна позиция, изписан с по-малка буква, вж. *звѣръ и природа^и пѣвци з песни за него Пейтъ* (Ю 2). Тук е налице и още едно отклонение от Ботевия текст. След думата *пѣвци* Иван Костадинов е започнал да пише предлога *за*, но е написал само първата буква. Вероятно е забелязал, че допуска грешка. След това е написал *песни*.

Двата ръкописа от с. Югово предлагат и езикови особености, които ще бъдат разгледани по-долу. При това е нужно да изтъкнем, че тек-

³ В разглежданите ръкописи няма зачерквания на букви или на думи.

стовите са сравнително кратки (Ю 1 съдържа 183 думи, които се разполагат на 18 реда, а Ю 2 – 118 думи, написани на 11 реда) и някои от изводите не могат да бъдат смятани за сигурни.

I. Графични особености

Проучваните текстове са написани с ръкописния вариант на гражданската азбука, която е утвърдена у нас от книжовноезиковите школи през третата четвърт на XIX в. Азбуката включва 33 букви⁴, от които различни от съвременните са *i*, *ы*, *ѣ* и *ж*. Главната буква *н* се пише *Н*.

I.1. Съчетаемост на буквите

I.2. По отношение на съчетаемостта на буквите, означаващи съгласни звукове, с буквите, означаващи гласни звукове, ще изтъкнем следните особености: 1. Буквата *ж* се съчетава с *я*, вж. *пожяръ* (Ю 1), *неможя* (Ю 1). 2. Буквата *ч* се съчетава с буквата *ю*, вж. *чюе* (Ю 1). 3. Буквата *ш* се съчетава с буквата *я*, вж. *неслушятъ* (Ю 1), *да слушятъ* (Ю 1), *лошя* (Ю 1) и *да грѣшятъ* (Ю 1). Посочената правописна особеност е кодифицирана от Пловдивската книжовноезикова школа 4. Звукът [и] след буквата *ц* се означава с *и* или с *ы* в краесловие (вж. по-долу, т. 2.1.1.). 5. Буквата *ы* се съчетава с буквите *г* и *к*, вж. *другы бѣды* (Ю 1), *такыва* (два пъти в Ю 1), *всичкыти* (Ю 1), *всичкытѣ* (Ю 1).

II. Правописни особености

2.1. Употреба на някои букви

2.1.1. Употреба на буквите ѣ, и и ы

Синонимните букви *ѣ*, *и* и *ы* се употребяват според умерено етимологичния правопис. Буквата *ѣ* се пише пред буква за гласен звук и пред *я*. Документирани са четири случая, в които е изписана тази буква, вж. *Їунія 20, сыромашиія и непріима* (Ю 1). Всички те се срещат само в Ю 1⁵. Засвидетелствано е и изписване на буквата *и* пред буква за гласна и пред *я*: *да ся скрия отъ Божието наказаня* (Ю 1).

Буквата *ы* се употребява само в Ю 1. Тя е засвидетелствана в следните случаи: 1. В разширени форми на прилагателни имена и в числителни редни имена, напр. *грешный челоѡкъ неможя да ся скрия; Їунія 20 ты*. 2. В окончанието за мн.ч. на съществителни и прилагателни имена и на местоимения, вж. *Какъ наказова Богъ грѣшныте; Богъ наказова грешныте; испраца на грешници-тѣ болестѣ и различни другы бѣды; А когато грѣшны тѣ умрѣтъ; заедно съ Ангелы-тѣ да ся радоватъ; Има ли много такыва грѣшны хора; всичкыти хора ся грѣшны; всичкытѣ хора ся виновити; Нема Богъ е такыва сътворилъ челоѡцы-тѣ*. Посочените примери показват, че при изписването на тези думи не се спазва правилото за разграничаване на именителен и винителен падеж

⁴ Поради краткостта на Ю 1 и Ю 2 в тях не е употребена буквата *ф*.

⁵ Хр. Ботев изоставя буквите *ы* и *ѣ* още при издаването на в-к „Дума на българските емигранти“ (1871 г.; вж. [1]: 551). Те не се пишат и в стихосбирката „Пѣсни и стихотворения отъ Ботйова и Стамболова“ (вж. [2]: 154).

чрез употреба на буквите *и* и *ы*, което е кодифицирано от Пловдивската книжовноезикова школа, а по-често окончанието се пише с *ы*.

В останалите случаи вокалът [и] се означава с буквата *и*. Вероятно на хиперкоректност се дължи изписването на буквата *ы* в съществителното име *сыромашиѣ* (Ю 1), а под влияние на действителния изговор е изписана буквата *и* вм. *ы* в съществителното име *мисаль* (Ю 1; срв. старобълг. *мѣсьль*).

2.1.2. Употреба на буквата *ѣ*

Буквата *ѣ* се пише в средисловие на мястото на старобългарския *ят*⁶ (вж. напр. *грѣшните* и *бѣды* в Ю 1); в члена за мн. ч. *тѣ* (вж. *родителитѣ*, *грѣшници-тѣ*, *грѣшны тѣ*, *дошетѣ*, *Ангелы-тѣ*, *всичкытѣ*, *человѣцы-тѣ* в Ю 1); в наречието *въ надѣѣ* (Ю 2; *въ надѣѣ* в ХД; срв. старобълг. *дѣвѣѣ*); в глаголи на *-ея* (вж. *Грѣей* и *желѣетѣ* в Ю 2; *Грѣй* и *жалѣятѣ* в ХД).

2.1.3. Употреба на буквата *ж*

Буквата *ж* се пише етимологично и неетимологично, вж. *бждетѣ* (Ю 1), *тжжнѣ* (Ю 2; *тжжни* в ХД) и *слжнце* (Ю 2; *слжнце* в ХД).

2.1.4. Употреба на буквите *ѣ* и *ь*

Буквата *ѣ* се пише в краесловие без звукова стойност, напр. *Богѣ* (седем пъти в Ю 1). Тя се употребява със звукова стойност [ѣ] в средисловие (вж. *цѣтъ* в Ю 1) и в представката *съ-* (вж. *сѣтворилѣ* два пъти в Ю 1).

Хр. Ботев в баладата „Хаджи Димитър“ сравнително последователно употребява буквата *ж* със звукова стойност [ѣ], като не се съобразява с етимологията, но в Ю 2 вокалът [ѣ] се отбелязва най-често с буквите *ѣ* или *ь*. Ето откритите примери: *Потънълѣ въ кръвѣ* (*Потжналѣ въ кржви* в ХД), *пѣшка* (*пжшка* в ХД), *дълбокѣ на грѣдѣ* (*джлбока на гржди* в ХД), *захвѣрлилѣ* (*захвжрлилѣ* в ХД), *слѣницѣ-то* (*Слжнцето* в ХД), *сѣрдито* (*сжрдито* в ХД), *крѣта* (*кржвѣта* в ХД), *мѣлкнѣ* (*мжжкни* в ХД), *мѣжска* (Ю 2; *мжска* в ХД).

Открит е и пример, в който вокалът [ѣ] е означен с буквата *ь* в глаголно окончание за 3. л. мн. ч. сег. вр. – вж. *умрѣтъ* (Ю 1).

2.2. Пренасяне на части от думи на нов ред

Иван Костадинов отбелязва пренасянето на част от дума на нов ред чрез изписване на дефис. Дефисът се пише в средата на реда – така, както се изписва и в съвременните български ръкописи.

Пренасянето на части от думи на нов ред в някои случаи се съобразява със сричковия принцип, а в други – с морфемния. При това се спазват следните правила:

Съгласна между две гласни се пренася на нов ред (Г-СГ)⁷, вж. *на-ка-занѣ* (Ю 1), *защо-то* (Ю 1), *нѣи-де* (Ю 2).

⁶ Буквата *ѣ* се употребява по същия начин и в единствената Ботева стихосбирка (вж. [2]: 154).

⁷ Със съкращението Г означаваме буква за гласен звук, а със съкращението С – буква за съгласен звук.

Две букви за гласни се разделят (СГ-ГС): *тамне-ятъ* (Ю 2).

При повече от две букви за съгласни е открит единствено примерът ГС-ССГ, вж. *раб-ска* (Ю 2).

2.3. Слято, полуслято и разделно писане

Частичката *по*, с чиято помощ се образува сравнителната степен на наречието, се пише разделно в 2 случая (вж. *по малко* в Ю 1 и *по силно* в Ю 2), полуслято в 1 случай (вж. *по-страшно* в Ю 1) и слято в *повѣче* (Ю 1).

Слято се пише частицата *ни* в наречието *никога* (Ю 1).

Отрицателната частица *не* се пише разделно от спрегнатите форми на глаголите (в 2 случая) или слято (в 4 случая), вж. *икойто ся не покаетъ* (Ю 1), *той не омѣра* (Ю 2), *неслушиятъ* (Ю 1), *непрѣйма* (Ю 1), *неможя* (Ю 1), *нещели* (Ю 1).

Компонентът *-то*, с чиято помощ се образуват относителни местоимения, наречия и съюзът *защото*, се пише слято, вж. *накоито* (Ю 1), *които* (Ю 2), *отъ колкото* (Ю 1), *когато* (Ю 1), *гдето* (Ю 1), *защото* (Ю 1). При пренасяне на компонента *то* на нов ред се пише дефис, вж. *защо-то* (Ю 1). По-особен е правописът на относителното местоимение *щото*: в един случай то е изписано разделно (*що то* в Ю 1), а в два случая – слято (*щото* в Ю 1).

Съюзът *затова* се пише слято: *затова всичкытъ хора ся виновити предъ Бога* (Ю 1).

Разделно е изписано наречието *отколкото*. След предлога *отъ* е оставено празно място и буквата *ъ* не е премахната, вж. *отъ колкото* (Ю 1).

2.4. Употреба на главни букви

Изписването на главни букви свидетелства за някои колебания от страна на книжовника. В повечето открити примери главните букви се пишат в съответствие с два принципа – морфологичен и синтактичен. Засвидетелствани са следните случаи:

2.4.1. С главна буква се пишат антропониими и топоними, вж. *Иванъ Костадиновъ* (Ю 1), *Хаджи Димитаръ* (Ю 2), *Югово* (Ю 1). Името на месец *юни* и съществителното нарицателно име *село* също са изписани с главни букви, вж. *Їунѣ 20 ты Село Югово* (Ю 1). Съществителното име *балкана* (Ю 2) е изписано с малка буква (срв. *Балкана* в ХД).

2.4.2. С главна буква са изписани съществителните имена *Богъ* (седм пъти в Ю 1; вж. и *Бога* в Ю 1) и *Ангелы-тѣ* (Ю 1), а също и прилагателното име *Божие* (Ю 1).

2.4.3. С главна буква се пише думата в началото на заглавие, на текст и на изречение, вж. *Какъ наказова Богъ грѣшныте* (Ю 1), *Хаджи Димитаръ* (Ю 2), *Богъ наказова грешныте* (Ю 1), *Живѣ е той* (Ю 2), *И никога никаде грешный челоуѣкъ неможя да ся скрия отъ Божието наказание* (Ю 1). Съкращението *г.* (година) при изписването на датата в Ю 1 също така е изписано с главна буква: *1880 Г. Їунѣ 20 ты* (Ю 1).

От възприетите правила са открити и изключения. Възможно е първата дума на изречение да е изписана с малка буква, напр. *всичкѹти хора ся грѣшни но не еднакво а единъ повѣче а другъ по малко* (Ю 1), *наедна страна захвърлилъ пушка* (Ю 2). Има и случаи, в които дума е изписана с главна буква, без да се спазват морфологичният или синтактичният принцип, напр. *пѣвцѹ з песни за него Пяять* (Ю 2).

2.5. Надредни знаци и букви в надредна позиция

В разглежданите ръкописи се употребява един надреден знак – ударение над буквата *и*. Повечето от откритите примери са в Ю 2: *лежѹи, грѣдѹи, Очѹи, тжжнѹи, ще^азагине, мълкнѹи, бой, не омира, земя ѹ небо, звѣрь ѹ природа, пѣвцѹи*⁸. Следните примери са от Ю 1: *децатасѹи, бо-лестѹи, ся гневѹи, самѹи, станалѹи лошѹи*.

Над буквата *йота* се поставят две точки (примери вж. тук, т. 2.1.1.).

Открити са също така букви и думи, изписани в надредна позиция (вж. посочените по-горе примери за поправки в Ю 2).

2.6. Други правописни особености

2.6.1. *Падежни разлики при имената от ж. р. ед. ч., които завършват на гласна.*

В проучваните ръкописи не се спазва правописното правило за разграничаване на именителната и винителната форма на съществителните имена от ж. р. ед. ч., които завършват на гласна, вж. *той испраща [...] сыромашия и пр.* (Ю 1); *наедна страна захвърлилъ пушка* (Ю 2; *На една страна захвърлилъ пушка* в ХД).

2.6.2. Правопис на началната група *вс-*

Началната група *вс-* се пише *вс-*, вж. *всичко* (три пъти в Ю 1), *всякой* (Ю 1), *всичкѹтѣ* (Ю 1), *все* (Ю 1).

2.6.3. Правопис на представката *из-*

Представката *из-* се пише фонетично – с буквата *с* пред буква за беззвучна съгласна, вж. *испраща* (Ю 1).

2.6.4. Правопис на предлога *с*

Предлогът *с* се пише *съ* и не се удвоява, вж. *заедно съ Ангелы-тѣ да ся радовать* (Ю 1), *всякой человекъ грѣши или съ лошя работа или съ слова или съ мисаль* (Ю 1).

2.6.5. Правопис на вметнатата гласна в крайна неударена сричка

Вмъкнатата гласна в крайна неударена сричка, която завършва на [л] или на [р], се отбелязва с буквата *а*, вж. *мисаль* (Ю 1) и *Димитаръ* (Ю 2).

2.6.6. Правопис на членовете

Членът за м. р. ед. ч. *-тѣ* се пише *слято* и се прибавя механично към нечленуваната форма, вж. *лежи юнакѣтѣ* (Ю 2; *Лѣжи юнакѣтѣ* в ХД). Членът за ж. р. ед. ч. *-та* се пише *слято* и при членуване се премахва буквата *ь* от нечленуваната форма, вж. *крѣта* (Ю 2; *крѣвѣта* в ХД).

⁸ В оригинала на ХД ударения не се изписват.

Членът за ср. р. ед. ч. *-то* се пише полуслято в 2 случая (вж. *небо-то* в Ю 1 и *слънцѣ-то* в Ю 2; *Слнцето* в ХД) и слято – в 3 случая (*Божие-то* в Ю 1; *небето* в Ю 2, срв. *небето* в ХД; *полето* в Ю 2, срв. *полето* в ХД). Членът за мн. ч. *-тѣ* се пише слято (в 3 случая), полуслято (в 3 случая) и разделно (веднѣж), напр. *родителитѣ* (Ю 1), *грешници-тѣ* (Ю 1), *грѣшны тѣ* (Ю 1). Членът за мн. ч. *-та* се пише слято, вж. *децатасѣ* (Ю 1).

2.6.7. *Правопис на звучни съгласни в краесловие и на съгласни, които не се чуват при изговор*

В проучваните текстове обикновено не се отразява действителният изговор на шумовите съгласни, намиращи се в слаба позиция по отношение на признака *звучност – беззвучност*, напр. *Богъ* (7 пъти в Ю 1), *гладъ* (Ю 1), *Живъ* (Ю 2). Изписват се и съгласни, които при изговор не се чуват, напр. *младостъ* (Ю 2), *мъжска* (Ю 2; *мъжка* в ХД), *сердце* (Ю 2; *сърце* в ХД; старобългар. *сръдьце*).

2.6.8. *Правопис на съюза но*

Съпоставително-противопоставителният съюз *но* се пише *но*, вж. *всичкѣти хора ся грѣшны но не еднакво* (Ю 1), *Но мълкнѣи сердце* (Ю 2; *Но млжкни, сжрце!* в ХД).

2.6.9. *Правопис на двойни съгласни*

В проучваните ръкописи е открито удвояване на съгласната *н*, вж. *вселенна* (Ю 1; *вселенна* в ХД).

2.6.10. *Графична дума*

В редица случаи границата между отделни думи в проучваните ръкописи не съвпада със съвременната, а две или три съседни думи се изписват слято. Така се образува графична дума. Почти всички открити примери са засвидетелствани в Ю 1, а в Ю 2 има само един пример. Графичните думи са двусъставни, а само една от тях е трисъставна. Открити са следните случаи на двусъставни графични думи: 1. съществително име + местоимение (*децатасѣ* и *грѣховѣтеси* в Ю 1; *главася* в Ю 2); 2. съществително име + глагол (*жетвае* в Ю 2); 3. частица + глагол (примери вж. тук, т. 2.3.); 4. наречие + местоимение (*когатоги* в Ю 1); 5. предлог + местоимение (*накоито* в Ю 1); 6. местоимение + глагол (*гие* в Ю 1); 7. съюз + местоимение (*иги, икойто* и *ноте* в Ю 1); 8. предлог и числително име (*наедна* в Ю 2). Трисъставна графична дума (местоимение + местоимение + глагол) е *тойгие* (Ю 1).

2.7. *Изводи*

Направеният преглед свидетелства, че книжовникът изпитва редица колебания по отношение на правописа. Това се отнася особено за слятото, полуслятото и разделното писане на думи, за употребата на главни и малки букви и за правописа на членовете. Причината за тези колебания е липсата на стабилност в правописната норма на българския книжовен език по онова време.

III. Фонетични особености

3.1. Звуков състав

В диалектно отношение с. Югово, където са писани двата текста, принадлежи към рупския говор според класификацията на Л. Милетич (вж. картата в [8]), който Ст. Стойков нарича хвойненски ([11]: 134; някои от характерните черти на говора са посочени в [11]: 134–135). Редица особености на местния говор обаче не са отразени в разглежданите ръкописи. Това може да се обясни с различни причини: 1. Възможно е самият преписвач да е носител на друг диалект. 2. Възможно е под влияние на родната книжовноезикова традиция Ив. Костадинов да избягва онези езикови особености, които преценява като тяснодиалектни. 3. Правописът на Ю 1 и на Ю 2 се характеризира с някои условности (вж. посоченото по-горе за употребата на буквите *и*, *i*, *ъ*, *ы*, *ь*, *ѣ* и *ж*), поради което до известна степен „прикрива“ действителния изговор. Това обстоятелство, съчетано с краткостта на ръкописите, не позволява звуковият състав на Ю 1 и на Ю 2 да се характеризира достатъчно точно. Поради същата причина не можем да установим по-точно и диалектната принадлежност на преписвача⁹.

Поради ограничения обем на ръкописите не са употребени някои от меките съгласни и съгласната [ф].

В родопските говори съгласната [х] се пази във всички позиции ([11]: 215). Тя се пази и в разглежданите текстове, вж. *хора* (три пъти в Ю 1), *беа* (Ю 1), *грѣховѣтеси* (Ю 1), *захванали* (Ю 1), *Хаджи* (Ю 2), *захвърлилѣ* (Ю 2).

3.2. Застъпници на старобългарската малка носовка

В проучваните текстове са документирани два застъпника на старобългарската гласна *а*: застъпникът [’а] е открит в облика *ся* (шест пъти в Ю 1), а застъпникът [е] – в *жетвае* (Ю 2; *Жжтва е* в ХД) и в *жетварка* (Ю 2; *Жжтварка* в Ю 2). Замяната на старобълг. *а* с [’а] в енклитичното местоимение *ся* може да се обясни с влиянието на черковнославянската и родната книжовноезикова традиция – същият облик е кодифициран и от Пловдивската школа.

3.3. Застъпник на старобългарската голяма носовка

Старобългарската голяма носовка има застъпници [ъ] и [а], вж. *цѣтъ бѣдетѣ* (Ю 1), *мъжска* (Ю 2; *мъжка* в ХД), *умрътъ* (Ю 1), *никаде* (Ю 1), *навсякаде* (Ю 1).

3.4. Застъпник на старобългарския голям ер в представката съ-

Старобългарският голям ер има застъпник [ъ] в представката *съ-*, вж. *сѣтворилѣ* (два пъти в Ю 1).

⁹ Откритите в Ю 1 и в Ю 2 фонетични особености са характерни за редица източнобългарски говори.

3.5. Застъпник на старобългарския малък ер в глагола *тъмнея*

Застъпникът на старобългарския *ь* в глагола *тъмнея* вероятно е [ъ], а изписването на буквата *а* се дължи на хиперкоректност или на факта, че гласната не е под ударение, вж. *тамнеятъ* (Ю 2; срв. *темнѣятъ* в ХД).

3.6. Застъпник на старобългарския *ѣ*

Тъй като изписването на буквата *ѣ* в проучваните текстове „прикрива“ действителния изговор, застъпниците на старобългарската ятова гласна не могат да се установят точно. Единият от тях несъмнено е [’а], а другият вероятно е [е]. Това положение в отделни случаи е и графично отразено – чрез изписване на буквите *я* или *е* вместо очакваната *ѣ* или на буквата *ѣ* вместо *е*. Ето примери: 1. покрай обличията *грѣшните* (два пъти в Ю 1; срв. старобългар. *грѣхъ*), *грѣшны тѣ* (Ю 1), *грѣшны* (Ю 1), *грѣшны* (Ю 1), *грѣши* (Ю 1), *грѣховѣтеси* (Ю 1), *да грѣшатъ* (Ю 1) се явяват и *грешните* (Ю 1), *грешници-тѣ* (Ю 1), *грешный* (Ю 1); 2. членът за м. и ж.р. мн.ч. е *-те*, като в три случая в него се пише буквата *е* (вж. *грѣшните* два пъти в Ю 1 и *грѣховѣтеси* в Ю 1), а седем пъти – *ѣ* (*родителитѣ*, *грешници-тѣ*, *грѣшны тѣ*, *дошетѣ*, *Ангелы-тѣ*, *всичкытѣ*, *человѣцы-тѣ* в Ю 1); 3. изписване на буквата *ѣ* на мястото на етимологично *е* в окончанието *-ове* (вж. *грѣховѣтеси* в Ю 1), в отрицателната частица *Нѣ* (Ю 1) и в съществителното име *слѣнце*, вж. *слѣницѣ-то* (Ю 2; *Слѣнцето* в ХД; старобългар. *слѣньце*) и *слѣнце* (Ю 2; *слѣнце* в ХД); 4. изписване на буквата *е* вместо очакваната *ѣ* *децатасѣ* (Ю 1; срв. старобългар. *дѣтищѣ*), *ноте* (Ю 1), *предѣ* (Ю 1; старобългар. *прѣдѣ*); 5. изписвания *никаде* (Ю 1; срв. старобългар. *къдѣ*), *навсякаде* (Ю 1), *гдето* (Ю 1); 6. облик *всякой* (Ю 1; срв. старобългар. *вьсѣкъ*); 7. данни от римувана реч, вж. *желѣтъ* и *Пеятъ* в Ю 2. Нека да бъде посочено и това, че в Ю 2 е засвидетелстван обликът *Грѣей* (Ю 2), който може би отразява наличието на гласната [ѣ] < старобългар. *ѣ* в хвойненския говор (срв. [11]: 134).

Тези отклонения от правописната норма се дължат на действителния изговор на книжовника, но изписването не дава възможност за по-точно установяване на звуковата стойност на буквата *ѣ* в Ю 1 и Ю 2.

3.7. Групи [ър, ъл] и [ръ, лъ]. Изговорът на групите [ър, ъл] и [ръ, лъ] не се различава съществено от положението в съвременния български книжовен език (съкр. СБКЕ), вж. *захвърлилъ* (Ю 2; *захвѣрлилъ* в ХД), *сърдито* (Ю 2; *сѣрдито* в ХД), *кръвѣ* (Ю 2; *крѣви* в ХД), *дълбокъа* (Ю 2; *дѣлбока* в ХД), *грѣдѣ* (Ю 2; *грѣди* в ХД), *крѣвта* (Ю 2; *крѣвѣта* в ХД), *мълкнѣ* (Ю 2; *мѣлкни* в ХД).

3.8. Палаталност на консонантите в глаголни окончания. Окончанието за 3 л. мн. ч. сегашно време на глаголите от II спрежение е меко след мек съгласен звук: *вѣселятъ* (Ю 1).

3.9. Преглас на гласната *а* след мека съгласна. Гласната *а* след мека съгласна се преглася в [е], вж. *желѣтъ* (Ю 2; *жалѣятъ* в ХД). Този преглас е характерен също така за хвойненския говор ([11]: 134–135). Той се среща и в Ботевата поезия ([2]: 156).

3.10. *Светли глаголни окончания.* Окончанията на глаголите от I и II спрежение за 3 л. мн. ч. сег. вр. са светли, вж. *да видятъ* (Ю 1), *вѣселятъ* (Ю 1) *тамнеятъ* (Ю 2), *грѣшятъ* (Ю 1), *Пеятъ* (Ю 2). Само веднѣж е засвидетелствано тъмно глаголно окончание – *умрътъ* (Ю 1).

3.11. *Редукция.* Редукцията на неударените широки гласни навярно е присъща на езика на книжовника, но рядко се отразява графично в Ю 1 и в Ю 2. Като резултат от редукция може да се обясни изписването на члена *-ти* в мн. ч. *всичкыти* (Ю 1; както бе показано по-горе, членът за м. и ж. р. мн. ч. е *-те*, вж. тук, т. 3.6.). Възможно е обаче да се предполага и влияние от страна на Пловдивската школа (както е известно, тази книжовноезикова школа утвърждава член *-ти* за м. р. мн. ч. имен. пад.). Може би за редукция на неударената гласна [а] в крайната сричка свидетелства и изписването на буквата *ь* в *Потъньль* (Ю 2; вж. и *Потжналъ* в ХД).

3.12. *Група хв-.* Групата [хв] се пази и не се заменя с [ф], вж. *захванали* (Ю 1), *захвърлилъ* (Ю 2; *захвърлилъ* в ХД).

3.13. *Епентетично л.* Епентетично *л* е налице в облика *сабля* (Ю 2; *сабля* в ХД) и това очевидно се дължи на влияние от Ботевата балада. Във формите *земе* и *земя* (Ю 2; старобълг. *земля*) епентетично *л* не се пази (вж. *земя* и *Земя* в ХД).

3.14. *Фонетични черковнославянизми.* В разглежданите ръкописи рядко се откриват фонетични черковнославянизми. Такива са обличите *небо* и *сердце*. Ето примери: 1. *Но мълкнѣ сердце* (Ю 2; *Но млжкни, сжрце!* в ХД). 2. *непрѣйма дошетѣ имѣ на небо-то* (Ю 1); *него желѣетъ земя ѣ небо* (Ю 2; срв. *Земя и небе* в ХД). Открит е обаче и обликът *небе*, вж. *лежи юнакътъ а на небето* (Ю 2; срв. *Лѣжи юнакътъ, а на небето* в ХД). Присъствието на фонетични черковнославянизми се дължи или на пряко влияние от страна на черковнославянския език, или на влияние от страна на домашната книжовна традиция.

IV. *Морфологични особености.* Граматичната система на езика на Ю 1 и Ю 2 е доста близка до положението в СБКЕ, затова тук ще бъдат посочени само някои от нейните особености.

4.1. *Остатъци от падежни форми на съществителните имена от м. р. ед. ч.* Езикът на разглежданите ръкописи има ясно изразен аналитичен характер. В Ю 1 се употребяват само отделни падежни форми, които при това са характерни за нашия книжовен език през XIX в., а намират опора също така и в диалектите. Съществителното име *Бог* има родително-винителна форма, вж. *нещели да слушатъ Бога* (Ю 1). Тя се употребява и в СБКЕ. В родителен падеж е поставено и името на месеца при означаване на датата: *1880 Г. Ъунѣ 20 ты* (Ю 1).

4.2. *Множествено число на съществителното име човек.* Съществителното име *человѣкъ* (два пъти в Ю 1) образува мн. ч. *человѣцы-тъ* (Ю 1) и *хора* (три пъти в Ю 1).

4.3. *Plurale tantum*. Съществителното име *уста* е *plurale tantum*. Това се доказва от съгласуването му с глагол в мн. ч., вж. *уста проклѣнати ѿѣла вселенна* (Ю 2; *Уста проклинатъ ѿѣла вселенна!* в ХД).

4.4. *Прилагателно име*. Архаичната форма на прилагателното име, завършваща на *-ый*, се употребява със значение на определена: *И никога никаде грешный человекъ неможя да ся скрия отъ Божието наказаня* (Ю 1).

4.5. *Глагол*. Глаголната система на Ю 1 и Ю 2 не се отличава съществено от системата на глагола в СБКЕ. Тук ще посочим пет нейни особености. 1. Глаголите от II спрежение образуват формата за 1 л. мн. ч. сег. вр. с окончанието *-мъ*, вж. *чинимъ* (Ю 1), *говоримъ* (Ю 1), *мислимъ* (Ю 1). 2. Формата за бъдеще време се образува с помощта на спрегнати глаголни форми, които са наследници на старобългарския глагол *хътѣти*, вж. *икойто ся не покаетъ за грѣховѣтеси все щѣтъ бждетъ наказанѣ* (Ю 1). В Ю 2 футурната форма се образува с частиците *ще* и *да*, както е и в ХД, вж. *ще^{da}загинѣ и тоя юнакъ* (Ю 2; *Ще да загине / И тоя юнакъ...* в ХД). 3. Условното наклонение се образува с глаголната форма *беха* вместо очакваната *быха*, вж. *А когато грѣшны тѣ умрѣтъ Богъ непрѣима дошетѣ имъ на небо-то гдето беха могли да видятъ Бога и заедно съ Ангелы-тѣ да ся радоватъ и въселятъ*. (Ю 1). Тя може да се дължи на хиперкоректност или да отразява особеност на личния изговор на преписвача. 4. Миналите свършени деятелни причастия образуват формата за мн. ч. с окончанието *-и*, вж. *могли* (Ю 1), *станали* (Ю 1). 5. В съставното глаголно сказуемо с първа съставка *мога* не се употребява съкратен инфинитив, а *да*-форма, вж. *грешный человекъ неможя да ся скрия* (Ю 1).

4.6. *Наречие*. Сравнителната степен на наречието се образува аналитично, с помощта на частицата *по* (примери вж. тук, т. 2.3.). Сравнителната степен на наречието *много* (Ю 1) е *повѣче* (вж. тук, т. 2.3.).

V. Някои синтактични особености

5.1. *Сложно съставно с подчинено определително изречение*. Подчиненото определително изречение се свързва с главното най-често чрез относителното местоимение *щото*. Местоимението изпълнява функцията на подчинителна съюзна дума, вж. *Богъ е навсякаде види всичко що то, пр., чинимъ чюе всичко штоо г| говоримъ и зная всичко штоо мислимъ* (Ю 1).

5.2. *Място на енкликата в съседство с глагола сказуемо*. В Ю 1 кратката форма на личното местоимение за 3 л. мн. ч. *ги* и на възвратното местоимение *се*, когато се свързват с отрицателна глаголна форма, се намират преди отрицателната частица. Синтактичният модел, при който кратката форма предхожда отрицателната частица (модел „го не“), е по-старинен и е характерен предимно за западните и югоизточ-

ните говори, а моделът *не го* е присъщ на мизийските и на балканските говори: *когатоги неслушятъ* (Ю 1), *икойто ся не покаеть за грѣховѣтеси* (Ю 1). В СБКЕ при отричане на възвратен глагол частицата *не* заема място пред възвратната частица.

6. *Заключение.* Разгледаните ръкописи свидетелстват за някои процеси на утвърждаването на фонетични и морфологични норми, присъщи на СБКЕ, например: полупрегласен изговор на ятовата гласна; преобладаващ застъпник [ъ] на мястото на старобългарската голяма носовка; разноместен ъ в съседство със старите сонанти *л* и *р*; глаголно окончание *-мъ* за 1 л. мн. ч. сег. вр. на глаголите от II спрежение; форми за мн. ч. на миналите свършени деятелни причастия, образувани с окончанието *-и*.

Приложение I

КАКЪ НАКАЗОВА БОГЪ ГРѢШНЫТЕ

Текст на ръкописа

Какъ наказова Богъ грѣшныте

Богъ наказова грешныте страшно по-страшно отъ колкото родителитѣ наказоватъ децатасй когатоги неслушятъ така той испраща на грешници-тѣ болести и

различни другы бѣды като гладъ пожаръ сыромаший и пр. А когато грѣшны тѣ умрътъ Богъ

непрѣйма дошетѣ имъ на небо-то гдето беха могли да видятъ Бога и заедно съ Ангелы-тѣ да ся

радовать и вѣселятъ. И никога никаде грешный человекъ неможя да ся скрия отъ Божието

наказания защото Богъ е навсякаде види всичко що то, пр., чинимъ чюе всичко щото

г| говоримъ и зная всичко щото мислимъ

Има ли много такыва грѣшны хора на които ся гневѣ Богъ иги наказва всичкити хора ся грѣшни но не еднакво а единъ повѣче а другъ по малко всякой

человекъ грѣши или съ лошя работа или съ слова или съ мисаль затова всичкитѣ хора

ся виновити предъ Бога икойто ся не покаеть за грѣховѣтеси все щѣтъ бждетъ нака-

занѣ

Нема Богъ е такыва сътворилъ человекы-тѣ

Нѣ, тойгие с, Богъ гие сътворилъ добри ноте самѣ, станалѣ лошѣ защото нещели да слушятъ Бога А захванали да грѣшятъ,

1880 Г. Ёунѣ 20 ты Село Югово

Иванъ Костадиновъ

Приложение II
ХАДЖИ ДИМИТАРЪ
Текст на ръкописа

Живъ е той живъ е, Там, Тамъ на балкана, Потънълъ въ кръвъ лежи
и пышка Юнакъ съ дълбокъа на грѣди рана, Юнакъ въ младостъ и въ
сила мъжка
наедна страна захвърлилъ пушка На друга сабля въ надвѣ строшена
Очѣ тамне-
ятъ главася люшка уста проклѣнать цѣла вселенна
лежи юнакътъ а на небето слънцѣ-то спрѣно сърдито пѣче жетварка
пѣе нѣи-
де въ полето а кръвта още по силно тече
жетвае сега Пейте робини тези тжнѣи песни Грѣей и ти слжнце въ тази
раб-
ска земе ще^{ла}загине и тоя юнакъ Но мълкни сердце
Той които падна въ бой за свобода той не омира него желѣтъ земя ѝ
небо
звѣръ ѝ природа ѝ пѣвци з песни за него Пейтъ

Приложение III
ХАДЖИ ДИМИТАРЪ

Живъ, е той живъ е! Тамъ на Балкана,
Потжналъ въ кръви, лѣжи и пжшка
Юнакъ съ джлбока на грѣди рана,
Юнакъ вжвъ младостъ и въ сила мъжка.

На една страна захвѣрлилъ пушка,
На друга сабля въ надвѣ строшена;
Очи темнѣятъ, глава са люшка,
Уста проклинать цѣла вселенна!

Лѣжи юнакътъ, а на небето
Слжнцето спрѣно сжрдито пѣче;
Жжтварка пѣе нейде въ полето,
И кръвта още по-силно тече!

Жжтва е сега... Пейте, робини,
Тезъ тжнѣи пѣсни! Грѣй и ти, слжнце,
Въ тази рабска земя! Ще да загине
И тоя юнакъ... Но млжкни, сжрце!

Той, който падне въ бой за свобода,
Той не умира: него жалѣятъ
Земя и небе, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ... ([10]: 24–25).

Литература

- [1] – Андрейчин, Л. Език и стил на Христо Ботев. – В: *Христо Ботев. Сборник по случай сто години от рождението му*. София: БАН, 1949, с. 542–582.
- [2] – Братанов, И. Езикът на Ботевата поезия. – В: *50 години Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“ (1963–2013). Секция Филологически факултет*. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2014, ISBN 978-954-524-975-4, с. 153–159.
- [3] – Гащилов, Ив. *Село Югово и неговите майстори строители*. Пловдив: „Полиграфия“ АД, 1994, 484 с.
- [4] – Гащилов, Ив. *Миналото на Лъкински район*. Асеновград: „Булдиг“, 2000, 528 с.
- [5] – Гиневски, Хр. *Миналото на Средните Родопи: XIX – началото на XX век. Възраждане*. Варна: УИ „Черноризец Храбър“, 2008, ISBN 978-954-715-410-0, 252 с.
- [6] – Глушков, К. *Кръстовата планина*. Асеновград: „ЕкоБелан“, 2017, ISBN 978-619-7206-48-7, 508 с.
- [7] – Малчев, Р. Р. *Агиология и демонология. Напрежения в структурата на фолклорната вяра*. София: ИИК „Род“, 2017, ISBN 978-954-476-075-5, 440 с.
- [8] – Милетич, Л. *Източнобългарските говори*. Превод от немски: А. Димова и Ал. Александров. София: БАН, 1989, 192 с.
- [9] – Пеев, Т. Моско Велев – познатият-непознат зограф. – В: *Годишник на Асоциация „Онгъл“. Т. 18. Памет – наследство – култура (Етнологската перспектива)*. София: ИИК „Род“, 2019, ISSN 1311-493X, с. 333–341.
- [10] – *Пъсни и стихотворения отъ Ботйова и Стамболова*. Книжка първа. Букурещъ: Въ печатницата „Знаме“, 1875.
- [11] – Стойков, Ст. *Българска диалектология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2002, ISBN 954-430-846-6, 432 с.
- [12] – Тодоров, Ил. *Над Ботевия стих (Текстологически изследвания)*. София: „Български писател“, 1988, 404 с.
- [13] – Цветкова, Б. (Съст. и ред.) *Френски пътеписи за Балканите XV–XVIII в.* София: „Наука и изкуство“, 1975, ISBN 020116вк, 535 с.